

Jazyková norma a filosofie

Problémy pravopisné, přesněji snad spojené se širší kodifikací spisovného jazyka, představují jen malou, vlastně okrajovou, jen technickou složku problémů, jež se soustřeďují kolem normotropní povahy každého jazykového projevu. Josef Šimandl zakončil svůj příspěvek k tomuto tématu (*Přítomnost* č. 9 ze září 1991) poukazem na povinnost „vypracovat skutečně podloženou kodifikaci, zprávu o normě“, ale zároveň oslabil a přímo znehodnotil svou výzvu její nepodloženou či spíše pochybně podloženou interpretací, jako by šlo o zprávu „o tom, co se při veřejném psaní a mluvení považuje za správné“. To ostatně formuloval v textu již předtím: „kodifikace má být zprávou o normě čili o tom, co se cítí jako závazné“. Ošidné je zejména ono „se cítí“, kdy jde zřejmě o jakési zprůměrování „jazykového citu“, dokonce snad pomocí „běžně dostupných počítačových programů“, které nám mohou poskytnout informace o počtu hlasů ‚pro a proti‘.

Jazyk představuje velmi komplikovanou skutečnost svého druhu, kterou si jen metodicky můžeme přibližovat analogií s některými skutečnostmi jinými, přičemž se vždycky musíme tázat po mezích platnosti takového přirovnávání. I kdyby byl jazyk pouhou hrou, nemohlo by platit, že pravidla oné hry lze vypožorovat, zaznamenat a zpracovat na základě toho, co většina lidí při posuzování hry považuje za závazné. Vadná, nedostatečně promyšlená nebo dokonce vnitřně rozporná pravidla znehodnocují nebo přímo znemožňují hru stejně, jako ji znehodnocuje nedodržování pravidel. Přitom stanovit pravidla hry, eventuelně je upravit, změnit k lepšímu dovede jen vynikající hráč, mistr. Není nikterak snadné vymyslet třeba zlepšení šachové hry, nehledíc na to, že existuje jakási setrvačnost dosavadní konvence či tradice. A je třeba dodat, že ani nejdůkladnější promyšlení takových změn samo nestačí, protože rozhodující bude praxe, která ony změny prověří. Podobně změny v jazyce, které jazyk zbohacují, jsou dost vzácné a úspěšně je může ve větším rozsahu zavádět jen veliký znalec jazyka, nikoliv každý, koho něco napadne. Jazyk může podléhat také změnám k horšímu, může upadat, ztrácet některé své vynikající vlastnosti, chudnout apod.

Daleko lepší možnost slibuje srovnání jazyka a jazykového projevu s určitým uměním a příslušnou uměleckou tvorbou. Ani zde nelze očekávat vytváření závazných norem ze strany umělecké kritiky; rozhodující jsou tvůrci sami. Ovšem také ti se mohou dopouštět nesprávných kroků, které se dále neujmou, nebudou obecně přijaty. Umělecká kritika to může a musí sledovat a také posuzovat, ale nemůže se orientovat na tom, jakým způsobem většina malířů maluje nebo hudebních skladatelů skládá. Proměny uměleckého stylu jsou záležitostí špičkových umělců daného oboru, ale také všechny jejich invence podléhají prověrce času a reagování jak kolegů, tak širší veřejnosti, „obecenstva“, a ovšem také posouzení kritiky. Kritika sice není povolána ani normy stanovovat a zavazovat jimi umělce, ani je konstruovat na základě nějakého statistického šetření, ale musí se pokoušet je pochopit a odhalit ze skutečné tvorby, ovšem především z tvorby těch nejlepších, z tvorby geniů (zajisté jen pokud jsou k dispozici).

Jazykové normy, jež se pokoušejí stanovovat jazykoví kritici a teoretici, nemohou být odvozovány z toho, jak většina lidí mluví nebo píše, nýbrž musí být hledány a ukazovány v dílech mistrů jazyka, největších básníků a spisovatelů, a mohou to zase dělat jen mistři jazykovědci. Počítačové programy tu mohou pomáhat zpracovat statistické údaje nejrůznějšího druhu, ale nikdy nemohou přispět k hodnocení jazykového projevu ve vztahu k

normě, která by předem nebyla naprogramována. Norma nikdy nemůže být stanovována na základě statistiky; statisticky může být zpracován jen rozsah dodržování nebo nedodržování normy, kterou předem známe. Norma, která přestane být dodržována, nemusí nutně být neplatná; jen je za neplatnou považována nebo jí je nedbáno. Tato okolnost však může být hodnocena jako úpadek, a v takovém případě se pak stává, že dočasně oslabená nebo opuštěná norma je zase rehabilitována. Vůbec zde neplatí falešná demokratičnost, která o normách chce dávat rozhodovat všem bez ohledu na jejich připravenost, kultivovanost a kompetenci. Široké vrstvy zajisté mohou rozhodovat o tom, jakému umění nebo jakým hrám budou dávat přednost, ale nemohou rozhodovat o tom, co je umělecky hodnotné a co bezcenné. Jinak bychom nemohli rozlišovat doby vzestupu a doby úpadku kultury a museli bychom zůstat jen u konstatování povahy průměrného vkusu.

Otázka norem je vůbec sama o sobě velmi důležitým tématem, v němž panuje často mnoho nejasností. Musíme si uvědomit, že všechno prochází proměnami, i když jisté konzervativní a tradiční prvky a struktury takové proměny vlastně vždy umožňují. Ale ne každá změna je změnou k lepšímu, jsou přece také změny k horšímu. Někdy se změna, hodnocená jako vylepšení, časem ukáže jako zhoršení. Ale vždycky se musíme tázat, komu se změna jeví jako zlepšení a komu naopak jako zhoršení. Zvyšování úrovně a nároků s tím spojených se vždycky dostává do konfliktu s tendencemi pohodlných, líných a po zlepšení nijak nedychtících lidí, kterých je v každé společnosti mnoho, často (ne vždy) většina. Způsoby, jak se prosazují rozmanitá zlepšení, jsou velmi rozličné. Vždycky je k tomu zapotřebí získat mnoho dalších, pokud možno většinu. To s sebou nese četné problémy, zejména to mnoho průkopníků vede k falešné snaze prosadit zlepšení ne-li tlakem a násilím, tedy oklikou přes nahodilou nebo falešnou motivaci. Jindy se za zlepšení vydává zjednodušení. To je pochopitelně zřejmý nesmysl, protože každé zjednodušení znamená ztrátu. Cílem jazykové úpravy není zjednodušení, ale vylepšení schopnosti jazyka vyjádřit co nejvíc nuancí a významových odstínů.

V některých společnostech došlo v dějinách k rozdvojení jazykové (nebo i jiné) kultury. Tak třeba románské jazyky vznikly vlastně zjednodušením a s ním vzniklým úpadkem, ale později novou kultivací obecné (středověké) latiny, která sama vznikla úpadkem latiny klasické. To má jistě své dějinné a sociální „příčiny“ a motivy, ale také závažné důsledky. Jazyk, který vznikl jako sekundární útvar odvozením z jiného, původnějšího, ztrácí mnoho ze své nosnosti a stává se významově povrchním. Čím je takový odvozený jazyk více vzdálen od jazyka původního, tím víc se ztrácí z povědomí lidí, kteří onoho jazyka užívají, nejrozmanitější konotace slov a slovních kořenů a tím víc se významově musí zatěžovat určité fráze, slovní spojení vnějšího rázu. To má nejzávažnější důsledky pro způsob myšlení. Povrchní, kořenů zbavený jazyk vede nutně k povrchnímu, computerovému způsobu myšlení. To nemusí vždycky vadit spisovateli, a dokonce ani básníkovi, ale vždycky to bude těžce vadit filosofovi (zatímco to vůbec nebude vadit technikovi ani manažérovi).

Ať si to lidé a národy připouštějí nebo nikoliv, mezi jazyky jsou závažné kvalitativní rozdíly: mezi jazyky neplatí rovnost. Nejde tu jenom o jejich starobylost, nýbrž o to, jak vlastně byly ustavovány a organizovány myšlením (resp. zároveň s myšlením). Kmeny a národy, které neměly hluboké myslitele, jací dovedou jazyku vtisknout podstatné významy, nemají dost kultivovaný, kvalitní jazyk, i když si podržel třeba velmi impozantní starobylost. Naproti tomu jazyky třeba i mladší, ale myslitelsky prohloubené, se mohou jevit jako hlubší, nosnější,

„původnější“. Pro dosavadní evropskou tradici je hlavním nosným jazykem stará řečtina, zatímco latina je na ní velice závislá, v mnohém je od ní – a navíc ne vždy organicky – odvozená. Proto se románské jazyky podstatně odlišují od germánských i slovanských, protože jsou dvojnásobně odvozené. (Zvláštní případ představuje angličtina, která vznikla jakýmsi dodatečným smíšením několika, nejméně však tří jazyků, takže její vztahy k myšlení jsou obzvláště problematické, protože má – v obecném povědomí – kořeny značně oslabené až odumřelé.)

Za takových okolností je zapotřebí dávat velký a silně kritický pozor na práci jazykových kodifikátorů, a to právě v případě češtiny, která víc než většina evropských jazyků pracuje resp. může výborně pracovat s kořeny a jejich významotvornými složkami, neboť si udržela (v důsledku dějinných „anomálií“ či snad spíše katastrof) velkou část své „původnosti“, jež ji tak přibližuje staré řečtině a dovoluje předčit i takovou němčinu, která si jinak ovšem zachovala mnohé z významotvorných složek slovních kořenů. Kdo sám nedovede jadrně psát nebo mluvit, kdo nedovede jemně pracovat s jazykem, komu se neozývají v každém vysloveném nebo napsaném slově také jeho hlubší významové tóny, ten je jen málo kompetentní nebo vůbec nekompetentní pro posuzování toho, co je třeba nebo dokonce nutno pojmut do normy a co nikoliv.

Za takových okolností je zejména ošidné se pokoušet vnucovat jazykové normy zejména filosofům. Také v jejich jazykovém povědomí a jazykovém citu došlo ovšem v mnoha případech k povážlivému otupení smyslu pro filosofii samu. Opravdový filosof nemůže a nesmí zanedbávat péči o svůj jazyk, resp. o konkrétní („národní“) jazyk filosofie, neboť filosof se musí maximálně vynasnažit vědět, co dělá, nejen když myslí, ale také když mluví a píše. Když nějaké slovo naznačuje nějaké významy, musí o tom filosof vědět a musí se vědomě rozhodovat, vyjde-li v daném případě jazyku vstříc a nechá se jím vést, anebo naopak jeho znamení odmítne a slova nebo slov užije „jazyku proti srsti“, eventuelně zvolí nebo dokonce nově ustaví slovo jiné. V takovém případě bude rád, když mu jazykovědec poradí, ale není a nemůže to být vposledu právě jazykovědec, který rozhodne. Nechť mi je dovoleno uvést dva od sebe velice odlišné příklady.

Pro strukturu událostního dění má značný význam rozlišení mezi jsoucností (resp. jsoucnostmi) a bytím události jako celku. A protože stále ještě zůstáváme pod značným vlivem tradiční metafyziky, resp. tzv. zpředměňujícího myšlení, je nejen žádoucí, ale přímo nezbytné zavést některé nové termíny pro přesné označení např. té části aktuálně se dějící události, která už nastala a minula (tj. stala se její vlastní minulostí), a potom té, která ještě nenastala a nastat teprve má (tj. zůstává její vlastní budoucností). Budoucnost a minulost označují celou (nebo alespoň širokou) budoucnost a celou (resp. širokou) minulost bez rozlišení, zda jde o vlastní budoucnost či minulost nebo o budoucnost a minulost jiných událostí. Pro takovou vlastní minulost lze užít staršího slova „bylost“ (toto slovo najdeme třeba v Jungmannovi), ale problém je s budoucností. Radil jsem se kdysi se znalcem (brněnským profesorem M. Jelínkem), ovšem ten mi neschválil „budost“, jak jsem navrhoval, ale nenavrhl ani alternativu. Sám jsem do té doby na nic lepšího nepřišel, a tak mi nezbývá než se pokusit tento novotvar zavést. Jsem si vědom toho, že se to nemusí podařit. Mám však za to, že časem dokážu alespoň několik filosofů přesvědčit o užitečnosti zavedení tohoto slova (které se mi nezdá být ani zdaleka tak cizí duchu jazyka jako mnoho jiných, jimiž je náš jazyk dnes zaplaven) nebo nějakého jiného, alternativního výrazu, schopného plnit touž funkci.

Docela jiná je situace tam, kde v minulosti již bylo ustaveno a zavedeno slovo, které již svými kořeny nese významná poselství, o něž je neuváživý normotvůrce chce připravit. Samo jméno FILOSOFIA (nebo přinejmenším jeho význam) je v řečtině raženo nově a uměle, a pozdější tradice připisuje jeho ražbu filosofu Pythagorovi zároveň s tím, že uvádí jeho zdůvodnění (odmítl pro sebe název SOFOS, protože není mudrc – moudrost je vyhrazena bohům – ale pouhý milovník moudrosti). Podobné zdůvodnění udává Platón a klade je do úst Sókratovi, který se zase odvolává na kněžku Diotimu. Ta mladého Sókrata kdysi poučila, že ERÓS není bůh, ale mocný daimón, který není krásný, jak se všeobecně má za to, ale po kráse nesmírně touží. A protože moudrost je jednou z nejkrásnějších věcí, touží ERÓS také po moudrosti – a proto je třeba jej považovat za prvního filosofa (tj. podle výkladu buď za archetyp nebo za antiarchetyp filosofování). Platón klade rovnítko mezi milování moudrosti a milování pravdy, alespoň pokud jde o pravou filosofii. To vše připomíná slovo filosofie, pokud je píšeme s písmenem – s – uprostřed. Psát „filozofie“ je prostě kulturní negramotnost. Výslovnost přece ani jinde nerozhoduje; nepíšeme přece kdy, kde, kdo, i když nikdo nevyslovuje na začátku k-. Proto se také mnozí naši filosofové rozhodli zásadně psát „filosofie“ všude tam, kde jde o „opravdovou filoSofii“ (ALÉTHINÉ FILOSOFIA). Lze naopak považovat za velmi užitečné psát „filozofie“ všude tam, kde jde o momentální módní vlnu (nejspíš amerického původu), tedy když je řeč o filozofii ekonomické reformy, filozofii fotbalu nebo filozofii nějaké politické iniciativy.

Tam, kde se udrží ponětí o kořenech vlastního jazyka (a bylo by si přát, aby tomu tak bylo právě v češtině), udrží se též vnímavost pro kořeny slov, přejatých z jiných jazyků. Zvláště pak ve slovech odborných nebo alespoň na určité odborné kontexty poukazujících je třeba takové k docela určitým významům poukazující kořeny respektovat i v pravopise. Toho by si měli být plně vědomi především filosofové, neboť filosofie musí víc než kterákoliv jiná disciplína nejen s jazykem (jako s nějakým „nástrojem“) pracovat, ale z jazyka čerpat a na jazyku stavět, tj. myslet z jazyka, z jeho vnitřních mohutností. Na významy chudý jazyk nebo o významy svých kořenů ochuzený jazyk zplošťuje nutně samo filosofické myšlení. Někdy to lze v jistých směrech napravit, ale vždycky to nejprve znamená ztrátu. Jazykoví zjednodušovatelé např. už jednou u nás zavedli psaní „filozofie“, ale neujalo se to a po několika letech se opět začalo toto slovo psát zase „filosofie“.

Jsem přesvědčen, že by bylo absurdní a de facto negramotné, kdyby se podařilo „jazykovým normotvůrcům“ násilně a proti všemu rozumu prosadit psaní „filozofie“ pro onu výsostnou myšlenkovou disciplínu, jejíž nejstarší sebezpochopení z ní činí něco nenahraditelného. Jen filosofie má nejen prostředky, ale také povinnost a poslání stát právě dnes na strážní před oběma extrémů, totiž před odborničením specialistů, přesvědčených o neotřesitelnosti svých „faktických“ zjištění (kdysi se tomu říkalo mnohověděním), a mezi skepsí a nejednou i cynismem sofistů, popírajících možnost nějakého pravdivého poznání a vůbec odmítajících myšlenku pravdy. Nemůže být ostatně pochyb, že to budou sami filosofové, kteří rozhodnou o tom, jak se bude psát jméno jejich disciplíny. O tom přece nemohou rozhodovat žádní oficiální jazykoví normalizátoři, sebevíc jazykovědně erudovaní, a tím méně redaktori, kteří si právě v minulosti uzurpovali právo upravovat autorům jejich rukopisy. Podobně jako básník a spisovatel, také filosof bude rozhodovat o jazykové podobě svého textu; nutným, dnes však bohužel zatím nikoliv samozřejmým předpokladem je důvěrné sblížení s jazykem a vnímavost vůči tomu, co nám promlouvajícím svými „pokyny“ naznačuje.